

RELLEU

REVISTA TRIMESTRAL DE PENSAMENT I CULTURA

Enfortir situacions

TERCERA ÈPOCA - OCTUBRE/DESEMBRE 2010

I06

BALMES I EL NACIONALISME CATALÀ

HILARI RAGUER

*Religiós i Historiador català.
Llicenciat en Dret a la Universitat de Barcelona.*

Els catalans estem vivint
moments crucials, i el cas de
Balmes és alligonador. Molts pateixen
la mateixa contradicció
que va patir ell.

Al final
Torras i
del qual
testimon
seguint
encara m
ficient p
Els dos-c
ment ja r
perspect

No és
lat de Bal
ra molt e
en els qu
deformat
tòric retr
en la cris

Balm
sof, per l
qualifica
Filosofia f
però no é
obra. Ba
conèixer
lisme ale
del s.XV
Buffier, c
fia cristia
escocesa
Hamilton
dències p
Martí Ei
ment per
més el Ba

Cal r
catalanit
tant unil
vien fet
d'ultrad
fundada
plícita de
el règim
més d'un
que ha e
Española

Els catalans estem vivint moments crucials, i el cas de Balmes és alligador. Molts pateixen la mateixa contradicció que va patir ell.

Religiós i Historiador català. Llicenciat en Dret a la Universitat de Barcelona.

Al final del darrer capítol de La Tradició Catalana, Torras i Bages dedica unes breus pàgines a Balmes, del qual afirma la grandesa, en ell mateix i com a testimoni del fil del pensament català que ha anat seguint al llarg de l'obra, per bé que el considera encara massa proper per a poder abastar amb suficient perspectiva la totalitat de la seva aportació. Els dos-cents anys transcorreguts des del seu naixement ja no permeten aquesta excusa de la manca de perspectiva històrica.

No és pas que en aquests dos segles no s'hagi parlat de Balmes, però quasi sempre s'ha fet d'una manera molt esbiaixada i tendenciosa. Dos són els camps en els quals el pensament balmesià ha estat greument deformat, però que si els situem en el seu context històric retroben la seva força original: la seva posició en la crisi política espanyola i el seu catalanisme.

Balmes ha estat generalment conegut com a filòsof, per les seves obres *El criterio* (Barcelona, 1845), qualificat per Torras i Bages de codi del seny català, *Filosofía fundamental* (1846) i *Filosofía elemental* (1847), però no és aquest el camp més perdurable de la seva obra. Batllori en fa aquest ponderat balanç: "Féu conèixer, tot i separar-se'n, el criticisme i l'idealisme alemanys i renovellà l'escolasticisme eclèctic del s.XVIII, tant el de Cervera com el de Claude Buffier, conegut aquest a través de la nova filosofia cristiana de Lovaina. Com que també la filosofia escocesa del sentit comú (Thomas Reid i William Hamilton) entronca amb Buffier, d'ací les coincidències parcials de la filosofia balmesiana amb la de Martí Eixalà i de Llorens i Barba, influïts directament per Hamilton". En canvi cada vegada es valora més el Balmes polític.

Cal recuperar l'actualitat política, i també la catalanitat i fins el catalanisme de Balmes. Explotant unilateralment alguns dels seus escrits, n'havien fet un dels grans mestres del nacionalisme d'ultradreta espanyol. La revista *Acción Española*, fundada durant la República amb la finalitat explícita de legitimar moralment la rebel·lió contra el règim legítimament constituït, havia reproduït més d'un cop textos seus. Segons Raúl Morodo, que ha estudiat sistemàticament la revista *Acción Española* i el moviment del qual era òrgan, els tres grans mestres d'aquest grup són Balmes, Menéndez y Pelayo i Vázquez de Mella, i, en menor mesura, Donoso Cortés. L'editorial de l'*Acción Española* va publicar, a càrrec de Corts Grau, una selecció de textos de Balmes que en feia un precursor de "la reconquesta de veritats que,

por serlo, no son de Balmes, ni de una época, ni de una confesión, sino de Dios". El mateix autor, Corts Grau, va publicar el 1942 una altra antologia balmesiana en la qual el qualificava de filòsof de la contrarevolució. Fins i tot un Ferran Valls i Taberner, en una conferència pronunciada a Vic el 1939, típica de l'esperit dominant en aquell moment, havia dit: "En los párrafos balmesianos que acabamos de transcribir, ¿quién no ve como delineada la silueta moral de nuestro actual Jefe del Estado, el Generalísimo Franco, y quién no ve asimismo la concordancia entre los conceptos fundamentales en dichos párrafos contenidos y el pensamiento del excelso Caudillo, reiteradísimamente expresado?".

De fet, era tot el contrari: quan bisbes, clergues i sobretot religiosos identificaven el catolicisme amb el carlisme i la guerra santa, Balmes propugna la pacificació del país mitjançant el matrimoni de la reina Isabel II amb el pretendent Carles VI, el comte de Montemolín, i es relaciona amb els representants més destacats del catolicisme europeu. Va iniciar aquesta línia amb Consideraciones políticas sobre la situación de España (1841). A Madrid va crear el partit que se'n va dir "balmista" o "vilumista", monàrquic però no absolutista, catòlic però no integrista, i amb marcada preocupació social i educativa. Encara que va fracassar del tot, rebutjat per uns i altres, inicia, almenys a Catalunya, la línia de pensament catòlic obert i moderat que anirà avançant a través de Morgades i Torras i Bages primer i, una generació més tard, Cardó i Carreras, de manera que, quan caigui la monarquia (1931), l'integrisme haurà quedat reduït, a Catalunya, a una minoria cridanera però insignificant.

Pel que fa al suposat espanyolisme de Balmes, tenia més raó el doctor Torras i Bages quan, en l'últim apartat de la seva Tradició Catalana, que és la conclusió de tota l'obra, afirmava que el pensament filosòfic, polític i social de Balmes estava determinat, entre altres factors, per "l'amorosa memòria de la cristiana llibertat de la democràtica terra catalana", i en donava com a prova l'extensa citació que Balmes fa, en El protestantismo comparado con el catolicismo (vol. IV, cap. LVI), de la Proclamación católica del Consell de Cent de la ciutat de Barcelona contra l'absolutisme de Felip IV, "com a immortal monument en una època en què les llibertats populars eren ja escasses". Deixant per tendenciosa la interpretació de Balmes que ofereixen tots aquells altres autors, per prestigiosos que siguin, n'hi haurà prou amb recordar uns quants textos seus per adonar-se del seu fort sentiment catalanista.

El millor coneixedor de Balmes, el P. Ignasi Casanovas (assassinat el 1936 i molt més digne de ser beatificat que alguns altres que ja han pujat als altars), en el seu discurs de recepció a la Reial Acadèmia de Bones Lletres, el 1921, es va referir a la importància que Balmes va tenir en la Renaixença catalana. Balmes, deia, va ser providencial per a Catalunya, "perquè així que aquesta anava a néixer, Déu va posar-li a l'espona del bressol qui l'educàs espiritualment, és a dir, que li donàs les lleys del pensament y les lleys de l'acció, acomodades tant a la tradició de la raça, com les futures complicacions de la nostra vida". Remarcava la importància que van tenir "les joventuts vuitcentistes del 20 i del 35", entre les quals Balmes "certament ocupa'l

primer lloch, si no de temps, almenys de transcendència”. Escrivien en castellà i, curiosament, aquella generació, continua dient el P. Casanovas, va ser la primera que va poc o molt abandonar el que havien estat fins aleshores els dos reductes de la llengua catalana: la correspondència familiar i la pietat, però aquests homes són els qui van desvetllar la consciència catalana. “A casa i fora de casa es digué aleshores que aquells homes crearen una escola catalana”. Després vindria la transposició al terreny polític, però ells van posar-hi la base indispensable: “Tots havem vist repetir-se aquesta conquesta espiritual en el camp polític. Ells anaren a coses més fondes, a lo que constituheix l’èsser essencial de l’home; lo altre havia de venir necessàriament per torna, ab la seva voluntat i fins contra la seva voluntat”. I Casanovas enumera els homes principals d’aquesta generació en els diferents camps del nostre pensament: “Una insignificant minoria plena de joventut es posà davant totes les activats culturals, L’història tingué en Bofarull; la poesia, en Cabanyes; l’arqueologia, en Piferrer i en Quadrado; la crítica, en Milà; les lletres catalanes, l’Aribau, en Rubió i Ors i en Marian Aguiló; el periodisme, en Roca y Cornet; el dret, En Permanyer; la filosofia, en Martí d’Eixalà; el sentit d’integral reconstrucció religiosa, social y política, En Balmes. Balmes fou de tots ells el més profon y l més extens, el més antich y el més modern, el més diví y l més humà”. La conclusió del P. Casanovas era la següent: “D’aquestes consideracions rapidíssimes se deduheix que Catalunya en el segle XIX tingué dos renaxements, o tres si voleu: l’humà, el literari y l polítich. El primer, d’un contingut fonamental y riquíssim, és el més substancial, arrel y causa dels altres, y la justícia l reivindica per la generació de Balmes”.

Comencem per l’obra més important de Balmes, tant en l’opinió de l’autor mateix com segons els crítics posteriors: El protestantismo comparado con el catolicismo en sus relaciones con la civilización europea. Els quatre volums d’aquesta obra van aparèixer entre el 1842 i el 1844 (que són els anys que es publiquen també els escrits periodístics balmesians dels quals m’ocuparé més endavant), però la seva redacció és un xic anterior. És aquí on Balmes cita extensament la famosa Proclamación católica adreçada el 1640 pel Consell de Cent de Barcelona al rei Felip IV. Balmes la comenta en el sentit d’aquell pactisme que, com dirà Vicens i Vives, és una característica de l’esperit català: “No se forman las sociedades con el soñado pacto de Rousseau, pero existen en ciertos casos verdaderos pactos entre los príncipes y los pueblos, de los cuales no pueden apartarse ni éstos ni aquéllos”. Remarca Balmes com en aquells temps profundament cristians, que alguns per ignorància titllen de fanatisme i degradació servil, els nostres consellers deien al monarca: “Además de la obligación civil (hablan de los usajes, constituciones y actos de corte de Cataluña) obligan en conciencia, y su rompimiento sería pecado mortal: porque no le es lícito al monarca contravenir el contrato: libremente se hace, pero ilícitamente se revoca: aunque no estuviese sujeto a las leyes, lo está a la de razón”.

En el quadern núm. 4 de la seva revista La Civilización (segona quinzena de setembre de 1841), Balmes va publicar una biografia de l’irlandès O’Connell (1775-1847), aleshores encara vivent. Tant aquesta biografia com la del general Espartero les va escriure pensant en Catalunya, i més concretament en el seu problema nacional. La d’O’Connell, traduïda a

l'anglès, es va difondre amb gran èxit a Irlanda. El que sobretot vol lloar Balmes d'O'Connell, pensant en Catalunya, és que va conduir l'esforç d'emancipació nacional per camins pacífics i legals: "Jamás pueblo alguno se quejó con más razón que el pueblo de Irlanda; jamás hombre alguno alcanzó popularidad tan grande y duradera como O'Connell; jamás se amontonaron más combustibles para una conflagración espantosa; sin embargo, y a pesar de tantos años como lleva ya la lucha, a pesar de que bastaría que O'Connell gritase "a las armas", todavía se conserva la paz en Irlanda, todavía no ha reventado la revolución [...]. Consignamos este hecho notable, que en nuestro juicio es el resultado natural de haberse combinado en Irlanda el elemento democrático con el religioso-católico, y de que la fogosidad del primero ha sido templada y detenida por el espíritu pacífico y prudente del segundo. En efecto, la norma de conducta del catolicismo en la civilización de los pueblos es ésta: reformar sin destruir; regenerar, pero contando con la acción del tiempo, nunca con trastornos, nunca con baños de sangre". Ja veurem com en un article posterior Balmes torna a referir-se a la via no violenta del nacionalisme d'O'Connell.

El següent escrit balmesià que ens interessa és molt diferent, no ha estat mai comentat i a primera vista no té res a veure amb el nostre tema. Es titula Un castillo y una ciudad, o sea diálogo entre Montjuich y Barcelona. Va aparèixer en el primer quadern de La Sociedad (1er. de març de 1843). És una mostra de l'influx del romanticisme literari francès. El P. Casanovas, tot i ser gran admirador de Balmes, no pot deixar de reconèixer que el seu personatge n'ha fet estilísticament un gra massa: "La forma, por lo estrofalario, llamó la atención de la gente sensata. Es uno de los tres o cuatro pecados artísticos cometidos por Balmes por querer imitar la prosa literaria de Chateaubriand y Lermínier". Podem aplicar especialment a aquest article el judici de Menéndez y Pelayo sobre l'estil de Balmes: "Como periodista político Balmes no ha sido superado en España [...]. La prosa de Balmes tiene el gran mérito de ser extraordinariamente clara, pero carece de condiciones artísticas, no tiene color ni relieve. Suponen algunos que esto procede de que no escribía en su lengua nativa y tenía que vaciar su pensamiento en un molde extraño. Pero creo que se equivocan, porque precisamente las cualidades que más le faltan son el nervio y la concentración sentenciosa, que son característica de los autores genuinamente catalanes, sea cualquiera la lengua en que hayan expresado sus conceptos [...]. Tiene muchas incorrecciones, pero la mayor parte no son resabios provinciales (como entonces se decía), sino puros galicismos, en que incurrían tanto o más que él los escritores castellanos de más nombradía en aquel tiempo, salvo cuatro o cinco que por especial privilegio salieron casi inmunes del contagio [...]. Tuvo además la desgracia de prendarse, en la literatura contemporánea, de los modelos menos adecuados a su índole reposada y austera, y cuando quiere construir prosa poética a estilo de Chateaubriand o Lammenais, fracasa irremisiblemente".

Però tant el P. Casanovas com Menéndez y Pelayo s'equivoquen –si m'és permès discrepar del parer de dos crítics tan eminents– en menystenir el rerefons històric i ideològic d'aquest escrit, que no és de cap manera un divertiment literari, sinó una reacció apassionada, però que per les circumstàncies polítiques no pot ser prou explícita, a un fet molt concret esdevingut

dos mesos abans: la salvatjada del general Espartero, que el 2 de desembre de 1842 va fer bombardejar Barcelona des del castell de Montjuïc durant dotze hores seguides. Balmes havia d'embolcallar la seva denúncia en l'ambigüitat d'una retòrica volgudament ampul·losa, per l'estil de com un segle més tard alguns cantautors empraran metàfores per criticar la dictadura franquista. Quan cinc mesos després, el 30 de juliol d'aquell mateix 1843, Espartero caigui i hagi de fugir, Balmes s'explicarà sense retòriques en una biografia que li dedica centrada en el bombardeig de Barcelona. El castell, des d'on les tropes catalanes havien obtingut la seva última victòria contra les del rei d'Espanya, havia esdevingut l'arma i alhora el símbol de la dominació castellana de la ciutat. Montjuïc diu a Barcelona que és la seva esclava. La ciutat ho nega, però el castell li replica: “¿No eres mi esclava? Un día, sólo un día me indigné contra ti: ¿no lo recuerdas? ¿Olvidaste aquellas horas en que mis bocas formidables rebramaban enfurecidas, derramando sobre ti torrentes de fuego e inundándote con espesa lluvia de hierro candente? - ¿No eres mi esclava? ¿Tan en breve olvidaste el estridor horrisono de los descomunales proyectiles que yo te arrojaba, más ligero que el niño al lanzar los proyectiles de su honda?” La ciutat respon amb una al·lusió a les tropes francoespanyoles manades pel duc de Berwick que la van assaltar el 1714: “En día infausto, sacudiendo sobre mi seno la fatal discordia su viperina cabellera, de sangre regó mis calles; cegados de insana cólera pelearon hermanos contra hermanos, con impetuosidad y bravura que los terribles trances recordaran de las huestes de Berwick. Si en la aciaga hora en que revolcándose en su sangre las infortunadas víctimas del popular coraje clamaban venganza, llamado te creíste a socorrerlas, continuaras vomitando el fuego que ya entonces comenzaste; viera yo armas contra armas, furor contra furor. Pero cuando amansada la popular tormenta quedaron mis calles desiertas y solitarias mis murallas; cuando tantos de mis hijos en atropellada fuga se esparcieron por la campiña, esperando con angustiosa impaciencia el desenlace de tan funesto drama; cuando pacífica y sumisa franqueara yo mis puertas, tendiendo a los sitiadores una mano amiga; cuando de la lealtad de mis palabras ofreciera tan segura garante en mediadores esclarecidos; cuando mi venerable pastor llevaba enlazado con el báculo episcopal el ramo de olivo; cuando... entonces, ¡sobre mí, desmantelada, indefensa, casi desierta, vomitar fuego!... No, no era esto lo que les decía a los soldados su corazón español; más gustosos a una brecha se arrojaran, que no asistir fríamente al incendio y ruina de infortunada ciudad”.

El que en aquest Diálogo eren al·lusions, ho explicita amb tots els ets i uts a Espartero, la biografia del general Joaquín Baldomero Fernández Álvarez Espartero (1793-1879). Segons el P. Casanovas, que exposa les circumstàncies en què va ser escrita, “No ha fet Balmes cap obra tan viva com aquesta, ni d'un personalisme tan directe i, de vegades, tan cru” (4). La va publicar en set articles, apareguts en cinc quaderns de La Sociedad, núms. 13 al 17, datats entre el 21 de desembre de 1843 i el 1er. de febrer de 1844. Però el P. Ignasi Casanovas, en la seva magnífica edició de les obres de Balmes, divideix en dos el sisè, perquè creu que aquesta era la disposició originària, que va haver de ser alterada per exigències materials de la confecció de la revista. Així i tot, el que ara és sisè (primera part del sisè de la revista), titulat “Sucesos de Barcelona en noviembre y diciembre de 1842”, retallat i tot continua essent el més llarg de tota la sèrie.

Balmes, que s'havia trobat a Barcelona els dies del bombardeig, va escriure els sis primers articles d'aquesta biografia al Prat de Dalt de Sant Feliu de Codines, on s'havia refugiat durant la revolta anomenada "de la Jamància", entre el 5 i el 14 d'agost del 1843. Si en tan pocs dies va poder redactar uns articles tan extensos (236 pàgines a l'edició del P. Casanovas) i tan documentats és, a més de la fluïdesa de la seva ploma, per la seva experiència personal dels fets, i també perquè tenia al davant un llibre, o pamflet, que encara avui és bàsic per a reconstruir els esdeveniments: el *Diario razonado* en el qual Antonio Van Halen, capità general de Catalunya els dies del bombardeig, intenta justificar el seu comportament i reproduïx íntegrament quasi un centenar de documents importantíssims, com és ara els seus informes oficials enviats al govern de Madrid, les ordres escrites impartides als seus subordinats, les proclames de les successives Juntes de Barcelona, la correspondència per ell intercanviada amb les Juntes, la Diputació i els cònsols estrangers, etc.. La reacció nacional i fins internacional (per la implicació del cònsol francès Lesseps) contra aquell brutal bombardeig va ser tan forta que el 21 de desembre Espartero, Regent, destituïa Van Halen de tots els seus càrrecs. Diu aquest que va escriure la seva apologia a Barcelona mateix "a fines de diciembre". Quan va arribar a Madrid amb el manuscrit, totes les imprentes es trobaven ocupades, de manera que el seu *Diario razonado* no va poder veure la llum fins al febrer del 1843. Tres mesos després encara va publicar una *Refutación* contra l'escrit dels generals que ell havia acusat d'haver lliurat les Drassanes al poble revoltat.

El record de la guerra dels Segadors i del setge del 1714 era més viu en uns i altres del que creuen els historiadors posteriors. Van Halen confessa que no s'havia imaginat que tots els catalans superessin llurs divisions i arribessin a posar-se d'acord per lluitar contra l'exèrcit espanyol. "Conocía la historia –escriu Van Halen i copia Balmes– y no olvidaba la de los acontecimientos de Barcelona y resto de Cataluña desde 1638 al 1640, pero me parecía imposible que pudiesen reproducirse pasados dos siglos, en que tantas razones de conveniencia recíproca debían estrechar los lazos fraternales entre todos los habitantes de la nación española". Balmes replica que "no debía tampoco desconocer el carácter de los catalanes", donant lloc al rumor que el general Zurbano entrava a Barcelona per a fer la lleva o quinta. Balmes sosté que el català és un bon combatent, però que no accepta ni acceptarà mai de convertir-se en recluta forçat dels exèrcits del rei d'Espanya. Balmes, sempre tan enemic de les revolucions socials, s'identifica amb paraules del més abrandat patriotisme català amb el coratge dels barcelonins insurrectes: "Todavía recordamos con profunda emoción aquellos dos días de conflagración espantosa; todavía recordamos el aspecto de una ciudad de ciento sesenta mil habitantes, encastillados en las calles y en las casas, haciendo frente al ejército, peleando primero con arrojo y en seguida retándole al combate, cuando las tropas se andaban replegando como el león herido y acosado por el cazador; todavía recordamos el estrépito atronador que no cesaba ni de noche ni de día, y el ruido de los tambores, y el sonar de los clarines, y el galope de los caballos, y la gritería de la multitud, y los alaridos de los que en todas direcciones construían barricadas, y el estrépito de las descargas, y el retumbar de los cañones [...], y resonaban de nuevo las campanas, y con más fuerza, y con más brío, como llamando a las armas para un peligro decisivo, como diciendo que era indispensable vencer o morir en la demanda. Y otra vez paraban un instante y volvían a resonar, comunicando a los corazones enardecimiento y furor". No és estrany, doncs, continua Balmes, que Van Halen

s'espantés, es retirés als forts i després els abandonés, i que “en lo sucesivo no concibiese posible otro plan para sujetar Barcelona que la barbaridad de un bombardeo”. Comenta encara que Van Halen “al verse encerrado en la Ciudadela ya no se avergonzaba de dirigirse a la Junta de Gobierno de Barcelona invitándola a una transacción en términos amistosos y hasta humildes”.

En aquell aixecament dels barcelonins, Balmes subratlla dues nobles característiques. La primera és la generositat del poble, i també, almenys a l'inici, dels seus enemics, de tal manera que dels cabdills del moviment no surten paraules d'odi i no es produeixen actes de crueltat, cosa que contrasta amb l'esperit “perseguidor y sanguinario” que per desgràcia s'ha donat en altres guerres (Balmes es devia referir a la recent guerra dels set anys, o sigui la primera carlinada, que uns i altres havien conduït amb molta ferotgia). La segona característica, en la qual coincideix plenament amb Van Halen, és que es tracta d'un alçament general, que no és patrimoni de cap sector polític determinat. Balmes reporta amb simpatia evident i sense cap paraula de crítica que el 16 de novembre “en una nueva proclama de la Junta se declaraba ya Cataluña independiente con respecto a la Corte, hasta que se restableciera un gobierno justo, protector, libre e independiente, con nacionalidad, honor e inteligencia”. Les Bases d'aquesta proclama de la Junta, que Balmes transcriu del Diario razonado de Van Halen, es poden resumir en una ruptura amb el règim espanyol vigent, i independència de Catalunya dins d'un marc de solidaritat amb els pobles lliures d'Espanya. Podem comparar aquestes Bases amb les proclames de les autoritats catalanes el 14 d'abril del 1931, el 6 d'octubre de 1934 i després del 19 de juliol del 1936.

No sols simpatitza Balmes amb els insurrectes, sinó que troba que van ser massa tímids: “Ya que la situación era eminentemente revolucionaria, creemos que no fue un paso muy acertado el proyecto de una Junta consultiva [...] [ja que no hi hauria prou unitat entre la Junta de govern i la consultiva]. Los momentos eran críticos: era indispensable, urgente, aprovechar el tiempo, obrar con rapidez y energía, sostener el entusiasmo de la capital y alrededores, acosar al general Van Halen, provocar más y más un levantamiento en masa, aislar a Montjuich, propagar el incendio a lo restante del Principado; en una palabra, hacer que ni por un momento se durmiese la insurrección sobre la victoria, sino que marchase siempre adelante, no dejando que cesasen ni el movimiento, ni el fuego, ni el toque de rebato. No se hizo, no se comprendió toda la gravedad del peligro; se consintieron treguas, se pensó en negociaciones; y el entusiasmo se amortiguó, comenzó a cundir el desaliento, y la ciudad de Barcelona del día 19 ya no era la ciudad del 16”. Van Halen, per la seva banda, assegura que els revoltats consideraven que es tractava d'una lluita entre catalans i castellans, i que “militar” era quasi sinònim de “castellà”, i que els maleïen “porque habían venido a Cataluña”. Afegeix Van Halen: “Muerte a los soldados, o muerte a los castellanos, eran las palabras de orden, y de este modo sin causa ni motivo manifestaban un furor espantoso contra unas tropas a quienes no debían más que beneficios”.

Entre el 15 de març i el 1er. de maig del 1843, Balmes va publicar a La Sociedad una sèrie de quatre articles que posteriorment van ser recopilats sota el títol de Cataluña, que era el que duia el quart (7). A causa del seu títol, és l'obra que se cita sempre que es parla del possible catalanisme de Balmes, però no és ni de bon tros la més significativa. Amb tot, recordem la famosa comparació entre Catalunya i Madrid: “La vida de España está en las extremidades; el centro está exánime, frío, poco menos que muerto. Cataluña, las Provincias Vascongadas, Galicia, varios puntos del mediodía, os ofrecen un movimiento, una animación de que no participa el corazón de España. Londres es digna capital de la Gran Bretaña, París de Francia; en la actividad, en la vida que rebosan aquellas ciudades veis las indispensables condiciones de la cabeza de un gran cuerpo. En Madrid y en todos sus alrededores a larguísima distancia, nada encontraréis de semejante. Ni agricultura, ni industria, ni comercio; a la primera ojeada conoceréis que allí hay una corte, que allí se han amontonado inmensidad de empleados, con sus oficinas, su orgullo tradicional, su olvido del país que gobiernan”.

El passatge on més explícitament formula, no el seu anhel íntim, sinó la seva proposta pragmàtica al problema català és aquest: “Sin soñar en absurdos proyectos de independencia, injustos en sí mismos, irrealizables por la situación europea, insubsistentes por la propia razón e infructuosos además y dañosos en sus resultados; sin ocuparse en fomentar un provincialismo ciego que se olvide de que el Principado está unido al resto de la monarquía; sin perder de vista que los catalanes son también españoles, y que de la prosperidad o de las desgracias nacionales les ha de caber por necesidad muy notable parte; sin entregarse a vanas ilusiones de que sea posible quebrantar esa unidad nacional comenzada en el reinado de los Reyes Católicos, continuada por Carlos V y su dinastía, llevada a cabo por la importación de la política centralizadora de Luis XIV con el advenimiento al trono de la casa de Borbón [...], puede alimentar y fomentar cierto provincialismo legítimo, prudente, juicioso, conciliable con los grandes intereses de la nación y a propósito para salvarla de los grandes peligros que la amenazan [...].

Tinguem en compte que aquí Balmes parla adreçant-se a Madrid, sacrificant el desig més profund i cercant, en la línia del pactisme, una fórmula tran-saccional acceptable per les dues bandes. Aquest “provincialismo legítimo, prudente, juicioso” és l'antecedent immediat del regionalisme de Torras i Bages. Però el seu rebuig emfàtic del separatisme testimonia que continua havent-hi a Catalunya una opinió radical, amb la qual en el fons del cor està d'acord, però de la qual creu que ha de discrepar per realisme polític.

Ho confirma aquest altre fragment, que al mateix temps corrobora la interpretació que abans hem donat de la biografia d'O'Connell: “Cuando en estos momentos críticos y de exasperación oigo hablar de independencia, convéznase [Catalunya] desde luego que se trata de engañarla con esperanzas imposibles de realizar; cuando se le insinúe la conveniencia de levantar otro pabellón como hi-ciera allá en los disturbios de 1640, no dude que se la seduce astutamente

para hacerle cometer un acto de rebeldía que mancillara su honor y que pagarían con desprecio y desdén los dueños de la enseña enarbolada; cuando se le diga que es posible resucitar sus antiguos fueros, convocar sus Cortes y obligar a los monarcas de Castilla que hagan resucitar la antigua fórmula “Plau al senyor Rei”, crea firmemente que se la brinda con ilusiones incompatibles con el espíritu del siglo y con nuestras propias costumbres; y, por fin, cuando se intente persuadirla que el mejor modo de alcanzar justicia es la insurrección y la violencia, rechaza con indignación las pérfidas sugerencias que quizás inducen al crimen para gozarse con el feroz placer de verle castigado con fuego y sangre. - A los pueblos como a los individuos no los salvan los furiosos arrebatos de cólera, con que ciegos de venganza se arrojan a la violencia y al crimen, sino la firmeza en sostener con el correspondiente decoro los intereses de su causa, y aquella inalterable constancia nacida de la profunda convicción de que la razón les asiste y de que tarde o temprano llegará el día de la justicia. O’Connell ha levantado la Irlanda de la abyección en que yacía sumida, la ha colocado en imponente actitud, haciendo temblar todos los gobiernos de la Gran Bretaña; y uno de los primeros pasos de su grande obra fue reprimir las violencias particulares, el evitar los estériles alzamientos, y el presentar la causa nacional con los colores de que era digna”.

Retrobem aquesta polèmica antiindependentista, per bé que amb menys vehemència, en la sèrie de sis articles titulada Barcelona, publicada a La Sociedad entre el 1er. de març i el 7 de setembre de 1844 (11).

Un escrit de gènere ben diferent és la “Poesia a Valentí Llorer”, doblement excepcional entre l’obra de Balmes per ser poesia i per ser en català. Valentí Llorer, des de Madrid, li havia enviat una poesia en català. Balmes li va correspondre amb una altra poesia en deu estrofes, de les quals interessien al nostre tema la tercera i la sisena: “Admirant lo teu llenguatge casi ràbia m’ha agafat, que’m feia dir malbinatge qui parlar nos ha imposat que no és del nostre llinatge.” [...] “Jo ja’t dich, no’m vénen ganas de tornar-me castellà, y em semblan valents pавanas els que volen oblidar las paraulas catalanas.” De les seixanta-nou poesies que Casanovas recull en el volum III, Poesías, de les obres completes, només dues són en català: aquesta dedicada a Valentí Llorer i una traducció d’un himne del breviar; fora d’això, només ens ha deixat en català els seus tres testaments hològrafs. Casanovas col·loca aquesta poesia en el darrer lloc de les dinou que ell agrupa sota el títol d’Humorísticas. Penso que el P. Casanovas, que tenia un fort sentiment catalanista, s’havia adonat prou que aquesta poesia no és cap facècia, sinó molt seriosa. Però recordem que aquest volum de les obres completes de Balmes va ser editat el 1925, en plena Dictadura de Primo de Rivera, que ben aviat va emprendre la persecució de la llengua catalana i, en concret, del Foment de Pietat Catalana, del qual la Biblioteca Balmes era una secció.

Una controvèrsia amb la redacció de la revista El Heraldo va ser l’ocasió de l’últim escrit de Balmes sobre el nacionalisme. Li havien demanat que es definís, entre altres punts, sobre la

qüestió catalana. Ell va respondre: “Me preguntan ustedes sobre los hábitos provinciales y sobre la centralización administrativa. Otras veces lo he dicho, pero no tengo inconveniente en repetirlo, ya que ustedes lo desean: para mí la fuerza del poder político no es sinónimo de centralización omnímoda: cuando una institución o una costumbre se hallan muy arraigadas en una provincia, no deben ser tocadas sino con mucho miramiento: trasladar a España la centralización francesa es un error inexcusable en hombres que debieran conocer lo que es España, ya que se proponen gobernarla”.

En resum, hem de dir que en els escrits de Balmes sobre Catalunya hi ha una certa contradicció. Balmes no és tan coherent com molts es pensen. El canonge de Vic Lluís Cura Pellicer, que era un gran coneixedor de Balmes, afirmava que “su visión intelectual era literalmente biocular. La personalidad profunda de nuestro pensador probablemente estaba trenzada de dos yos. Es posible rastrear en sus obras una mentalidad dilógica”, i pensava que aquesta incongruència de Balmes es devia palesar en la conversa més encara que en els seus escrits. En els escrits que hem recorregut hi podem trobar dos nivells de la seva personalitat. Quan argumenta contra els independentistes (però escrivint de cara a Madrid), ho fa amb calma, amb una lògica freda i serena, amb el suposat realisme dels qui pensen que la independència seria magnífica si fos possible. En canvi quan parla de l’opressió que Catalunya pateix ho fa amb passió i quasi amb ràbia. Segons Torras i Bages, Balmes solia dir: “Tinc la monarquia en el cap i la democràcia en el cor”. Semblantment gosaria dir que quan Balmes parla d’Espanya, la té al cap, però al cor hi té Catalunya.

L’any 1848, l’any del Manifest comunista de Marx i Engels, va ser crucial en la història d’Europa, i hauria hagut de resultar-ho especialment per a deixar ben clar el pensament balmesià entorn de la política i també del nacionalisme.

Dos anys abans, el 1r. de juny de 1846, havia mort Gregori XVI, que, almenys els darrers anys del seu pontificat, havia adoptat una política repressiva en el govern dels Estats Pontificis i havia formulat una doctrina política contra revolucionària. Amb una rapidesa que va causar sorpresa general, el 16 del mateix mes va resultar elegit el cardenal Mastai-Ferreti, que tenia fama de liberal. Diuen que el príncep de Metternich va comentar en saber-ho: “Tot ho havia deixat previst al Congrés de Viena, menys l’elecció d’un Papa liberal”. El que Metternich havia organitzat, després de la derrota definitiva de Napoleó i de la França revolucionària, era aquella Santa Aliança que venia a ser una mena de reial societat d’assegurances mútues, en virtut de la qual, en nom de la Santíssima Trinitat, els sobirans cristians es comprometien a ajudar-se i, si en algun dels seus reialmes es produïa una revolta, tots els altres s’hi tirarien per ofegar-la ràpidament. La religió, ni que fos la del tsar ortodox, era la gran força moral d’aquesta Santa Aliança, i per això Metternich sentia que el seu sistema de seguretat europea se li ensorrava com un castell de cartes amb l’arribada d’un Papa lliberal (com Franco quan van venir Joan XXIII, Pau VI i el Concili).

De fet, el liberalisme de Pius IX no era positivament convençut, sinó oportunista, ja que, com Balmes, pensava que per evitar les revolucions calia fer evolucions. Per això va durar ben poc. Així i tot, els seus començos van engrescar els liberals italians i van esverar els conservadors europeus, i més encara els carlistes espanyols. Un mes després d'elegit, el 17 de juliol de 1848, va promulgar una amnistia general que va suscitar l'entusiasme del poble. Va emprendre a continuació una sèrie de reformes sobre la forma de govern dels Estats Pontificis, que van culminar en l'atorgament d'una constitució el 14 de març de 1848. El moviment constitucionalista, a tot Europa, comportava una autolimitació del poder reial absolut. Evidentment, Pius IX no renunciava a la seva autoritat suprema i total en el govern de l'Església, i menys en l'ensenyament de la fe i costums, però s'autolimitava en el govern temporal dels seus Estats. Els demòcrates romans estaven entusiasmat, i van contagiar el seu entusiasme a la resta dels italians. Els revolucionaris ho aprofitaven i, tot cridant "Visca Pius IX!", el proclamaven garant de les llibertats cíviques i esperaven que creés la desitjada unitat italiana. El Papa es va trobar desbordat.

El 24 de febrer d'aquell 1848 esclata la revolta a París, el rei Lluís Felip ha de fugir a Anglaterra i es proclama la República; la repressió del general Cavaignac, el juny, serà terrible: multiplica per uns quants enters el nombre de víctimes causades per la Revolució francesa. Com un regueró de pólvora, la revolta parisenca del febrer s'escampa el març per tot Europa. El 13-15 de març la revolta a Viena obliga Metternich a dimitir i fugir a Anglaterra. També hi ha revoltes a Berlín i en una colla de petits estats alemanys: a Munic, a Baden, a Frankfurt. A Espanya hi ha insurreccions a Barcelona, València, Madrid i Sevilla, enèrgicament reprimides pel general Narváez. Es produeixen també en aquesta primavera del 48 aixecaments nacionalistes a Polònia, a Txèquia, i a Hongria. A Itàlia els austríacs han de retirar-se momentàniament. El rei Carles-Albert de Sardènia-Piemont vol unificar Itàlia, compresos els Estats Pontificis, i de moment el Papa ha de cedir davant la força del nacionalisme italià, però a l'estiu el general austríac Radetzky obté repetides victòries i Carles-Albert ha de signar un armistici. Sicília se separa del reialme de Nàpols, però és novament sotmesa. A primers d'octubre, una nova revolta radical a Viena fa fugir l'emperador, però unes setmanes després les tropes imperials reprenen Viena i afusellen els principals responsables. Amb tot, la revolta vienesa deixarà com a resultat adquirit la supressió de la servitud hereditària dels camperols.

El que més ens interessa remarcar és que a Roma la revolució fa fracassar els intents reformadors de Pius IX: el 15 de novembre és assassinat el ministre papal comte Pellegrino Rossi, es proclama una república romana i el Papa ha de fugir a Gaeta. Amb l'ajut de les tropes franceses, i algunes d'espanyoles, el 14 de juliol de 1849 Pius IX pot tornar a Roma i reprendre el govern dels seus estats. Però d'ara endavant es deixarà de reformes democratitzadores i s'unirà als governs absolutistes que volen ofegar l'onada revolucionària. Si mai havia esta liberal, ja no ho serà més. Per cert: una de les mesures contrarevolucionàries llavors adoptades per Pius IX va ser invitar el clergat romà a vestir habitualment la sotana, per tal de

diferenciar-se dels “homes del segle, infestats de principis revolucionaris”. Aquesta norma de la sotana es va estendre després a tota l'Església.

És en aquest darrer any, o, més exactament, aquest darrer semestre, de la vida de Balmes que es produeix la seva presa de posició davant de l'ensorrada de l'Europa de l'ancien régime i l'aparició de l'Europa de les revolucions i de les nacions. Balmes seguia amb viva simpatia les innovacions liberalitzadores dels Estats Pontificis, perquè era la mateixa línia que ell propugnava per a la renovació política espanyola: avançar-se a les revolucions amb evolucions. A la seva revista *El Pensamiento de la Nación* donava notícia de l'amnistia, de l'entusiasme del poble romà pel nou Papa, de la gran allocució consistorial i de l'encíclica, que va publicar en llatí i en castellà (1). Curiosament, Balmes no acompanyava aquesta documentació i les informacions romanes amb comentaris o avaluacions, amb gran sorpresa dels seus amics. Quan alguns el pregaven que es pronunciés personalment sobre la qüestió, els responia: “Encara no és temps”. El Delegat Apostòlic a Madrid, mons. Brunelli, també li deia que sortís en defensa de la política renovadora del Papa, perquè l'ambient general dels catòlics espanyols, visceralment absolutistes, era molt advers a les reformes de Pius IX. Tot i que Balmes tenia ja ben formada la seva opinió, el problema era tan delicat que va decidir de viatjar a París, i després a Itàlia, per acabar-se'n d'informar in situ. Diu el P. Casanovas que amb l'anada a París, del 16 de juliol al 18 d'octubre –tercer i últim viatge que hi feia– i sense passar per Itàlia es va decidir. “Allí [a París, després de parlar amb les persones de la seva confiança] se conformó en sus principios, su corazón se inflamó, y el día siguiente de su vuelta a Madrid tomó la pluma, que corría ligera y fervorosa hasta el punto de tener que detenerla más de una vez”. En pocs dies va enllestir l'escrit, però no va sortir a la llum fins a la primera quinzena de desembre del 47, potser –apunta Casanovas– perquè Brunelli volgué censurar el text. Si fos així, el Pío IX de Balmes seria un escrit quasi oficiós de la Santa Seu.

Diu Casanovas que la publicació d'aquest llibre va caure com una bomba en el camp dels catòlics espanyols, i que totes les murmuracions que secretament corrien contra el Papa es van girar aleshores descaradament contra Balmes, “el cual quedó solo, amargado y herido de muerte al verse tratado como un hereje por haber defendido al Papa”.

Simultàniament, com hem vist, es plantejava a Roma amb tota virulència, i no com una qüestió merament teòrica, el cas dels moviments nacionalistes. La diplomàcia vaticana dels temps de Gregori XVI i Lleó XIII va sacrificar el legítim patriotisme irlandès o polonès a les conveniències de les bones relacions internacionals o a les il·lusions ecumèniques. El problema es veia agreujat per la qüestió romana, és a dir, l'ocupació dels Estats Pontificis en nom de la unitat de la monarquia italiana, un problema que ha condicionat el Magisteri de l'Església i ha fet que fins fa molt poc condemnés com a irracional i anticristià el principi de les nacionalitats, o sigui, que una nació té dret a esdevenir estat. Pius IX acabaria posant aquest principi al *Syllabus* (1864), i aquesta condemna, per la inèrcia i lentitud que sol caracteritzar el capteniment de l'autoritat

eclesiàstica, s'ha mantingut durant més d'un segle. Encara l'edició del 1946 del manual de filosofia aristotèlico-tomista del P. Gredt, que era el llibre de text a la majoria de seminaris i escolasticats religiosos, pretenia demostrar amb un sil·logisme que "el principi dit de la nacionalitat no es funda en la llei natural, sinó que va contra el bé comú social". Feia vint anys que els Pactes del Laterà, entre Pius XI i Mussolini, havien acceptat la pèrdua dels Estats Pontificis, però els seminaristes d'arreu del món encara havien d'estudiar com a doctrina oficial de l'Església que el principi de les nacionalitats era un error.

En canvi Joan Pau II, quan el 2 de juny de 1983, a Cracòvia, va beatificar Rafael Kalinowski i Albert Chmielowski, que per la seva participació en la insurrecció polonesa del 1863 havien sofert pena de mort el primer, commutada per desterrament a Sibèria, i el segon mutilació, va prescindir tranquil·lament de la doctrina dels seus predecessors sobre el principi de les nacionalitats i no sols va lloar "l'amor heroic a la pàtria" de Kalinowski i Chmielowski sinó que fins va qualificar de caritat teològica la seva insurrecció i en va fer motiu formal de la beatificació, tot citant repetidament les paraules de Joan 15,9.12-14, "ningú no té un amor més gran que el qui dona la vida pels seus germans". És evident que si aquesta doctrina de Joan Pau II val per a uns polonesos, també ha de ser vàlida per a uns bascos o uns catalans, perquè si toca al Magisteri de l'Església predicar i explicar la virtut cristiana de la pietas o amor a la pàtria, la determinació de quina és la meua pàtria ha de sortir de mi mateix, i no hi ha cap autoritat, ni civil o eclesiàstica, que me la pugui dictar o imposar.

Però tornem al segle passat. Balmes fruïa d'un gran prestigi a Roma, sobretot a partir de la seva obra apologetica Pío IX. Del nacionalisme irlandès, Balmes n'havia parlat favorablement en la biografia d'O'Connell. Sobre Polònia, en *Las instituciones políticas en sus relaciones con el estado social* havia dit que els sentiments catòlics dels polonesos no tenien cap més defensa, contra el perill de la Rússia cismàtica, que la independència política. Això ho escrivia Balmes el maig de 1844, però dos anys més tard defensava les consignes de Gregori XVI als polonesos de no revoltar-se contra Rússia. Més tard, en el seu famós llibre Pío IX, Balmes havia al·ludit novament als casos d'Irlanda i de Polònia.

El Secretari d'Estat del Vaticà escrivia el 17 de gener del 1848 al Delegat Apostòlic a Madrid, Brunelli, dient-li que a Roma es comentava que "el famós Balmes, espanyol, ha publicat un opuscle d'unes noranta pàgines en defensa i lloança del Sant Pare", i demanava que li n'enviés immediatament dos exemplars. Casualment aquell mateix dia monsenyor Brunelli havia pres la iniciativa d'enviar el llibre a Roma. L'obra de Balmes no va arribar al seu destí fins al 10 de febrer. Tres mesos després, el maig d'aquell crucial 1848, el Papa Pius IX, "per a tranquil·litzar la seva consciència", va fer arribar reservadament a Balmes, per mitjà del Delegat Apostòlic Brunelli, la següent consulta: "Es demana què cal pensar dels drets de nacionalitat i d'independència, que hom diu que són inalienables i imprescriptibles; i, suposant que s'haguessin d'admetre, quan i com s'haurien d'exercir".

La resposta de Balmes ens hauria fet conèixer el seu veritable pensament, sense les matisacions tàctiques de quan escrivia de cara a Madrid ni la defensa sistemàtica de la política vaticana dels escrits apologètics. Però Balmes es trobava ja en un estat tan greu de la seva tuberculosi pulmonar que es va excusar de no poder prestar el servei que el Papa li demanava, i va morir la nit del 8 al 9 de juliol. El 28 d'agost, tal dia com avui que en fa dos-cents del seu naixement, hauria complert 38 anys.

Postil·la Així com dèiem ahir, Balmes, que va morir la nit del 8 al 9 de juliol del 1848, aquell 28 d'agost hauria complert 38 anys. Ja sé que no és lícit a l'historiador d'especular sobre el que hauria passat si no hagués passat allò que va passar, però no em sé estar d'intentar imaginar l'obra que ens hauria pogut deixar Balmes, particularment sobre Catalunya, si en lloc de morir quan encara no havia complert els trenta-vuit anys n'hagués viscut setanta, o almenys seixanta, o encara que només fossin cinquanta, i s'hagués acabat de convèncer que amb Espanya no hi tenim res a fer.

Els catalans estem vivint uns moments crucials, i el cas de Balmes és alligonador. Molts pateixen la mateixa contradicció que va patir ell. Ja he fet notar el parer del canonge Cura i Pellicer, que deia eufemísticament que Balmes tenia "una mentalitat dilògica". L'inefable Francesc Pujols, que al marge dels seus estirabots era persona intel·ligent, culta i bon coneixedor de Balmes, s'estranyava que no arribés a les últimes conseqüències de les seves afirmacions, i amb una frase de les seves va dir que quan ja té la llebre agafada amb les dues mans, la deixa anar. I el professor Carles Muñoz Espinalt, a la pregunta de per què Balmes no va arribar a fer mai manifestacions explícitament independentistes, respon lacònicament: "No va tenir prou temps".

És evident que l'opinió pública catalana està evolucionant acceleradament cap a l'independentisme. Més ben dit: no és que siguem més independentistes que fa un any, sinó que, encara que ho érem de cor, d'una banda ho teníem per impossible, i de l'altra teníem por de dir-ho públicament. Tinguem present que els segles de dura repressió han creat en nosaltres una síndrome de gos apallissat. L'efecte principal de la consulta sobiranista d'Arenys de Munt i les altres que l'han seguida, més encara que l'elevat percentatge de vots afirmatius, és que han fet perdre la por de proclamar-se independentista. En el fons tots ho érem, però no sabíem que molts altres també ho són. És com el vestit nou de l'emperador: tot de cop ens hem adonat que, a Catalunya, Espanya desfila en calçotets